

WYDAWNICTWO UMCS

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. X

SECTIO N

2025

ISSN: 2451-0491 • e-ISSN: 2543-9340 • CC-BY 4.0 • DOI: 10.17951/en.2025.10.503-515

Walka o „nowego człowieka” czasów stalinowskich w mikroperspektywie wiejskiej szkoły

The Struggle for the “New Man” of the Stalinist Era in the Micro-Perspective of a Village School

Zofia Pomirska

Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny
ul. Wita Stwosza 55, 80-308 Gdańsk, Polska
zofia.pomirska@ug.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-7658-1396>

Abstract. The article refers to the diaries of the village school in Mydlita near Bytów in the first post-war decade. The small school in the period of Stalinism became a representative testimony of its times, a source of knowledge about the changes resulting from the progressive ideologization of education, a contribution to considerations on the impact of great history on a small rural institution. A special role in building a “new man” and in rebuilding the mentality of the young generation was to be played by the socialist content of education and upbringing promoted by the state, which is particularly illustrated by the teaching material of the Polish language and history.

Keywords: education; Polish language; Stalinism; school; upbringing

Abstrakt. Artykuł odwołuje się do zapisków z dzienników wiejskiej szkoły w Mydlicie koło Bytowa w pierwszym powojennym dziesięcioleciu. Mała szkoła w okresie stalinizmu stała się reprezentatywnym świadectwem swoich czasów, źródłem wiedzy o zmianach wynikających z postępującej ideologizacji oświaty, przyczynkiem do rozważań nad oddziaływaniem wielkiej historii na małą wiejską placówkę. Szczególną rolę w budowaniu „nowego człowieka” i w przebudowie mentalności

młodego pokolenia miały odegrać propagowane przez państwo socjalistyczne treści kształcenia i wychowania, co obrazuje zwłaszcza materiał nauczania języka polskiego i historii.

Słowa kluczowe: edukacja; język polski; stalinizm; szkoła; wychowanie

WPROWADZENIE

Szkoła, jako instytucja realizująca politykę oświatową państwa, może być definiowana jako narzędzie sprawowania kontroli i formowania społecznie pożądanych zachowań poprzez udostępnianie i ujednolicanie akceptowanych sposobów myślenia, oceny i działania (Januszewska i in. 2015). Każda placówka szkolna tworzy element systemu, z którym łączy ją przede wszystkim spójność celów i zadań oraz wdrażanie w życie ustalonych przez władze państwowe koncepcji oświatowo-wychowawczych i realizacja programów nauczania (Okoń 2001). Reprezentując ten system na zasadzie *pars pro toto*, odzwierciedla prawidła jego funkcjonowania i pozwala zorientować się w priorytetach aktualnej polityki oświatowej. Z tego względu zasadne wydaje się poznanie historii pojedynczej szkoły w określonym momencie dziejowym, gdyż analiza jej pracy może prowadzić do ciekawych interpretacji faktów i sformułowania szerszych wniosków.

W procesie pozyskiwania informacji na temat funkcjonowania określonej placówki oświatowej na szczególną uwagę zasługują różnego typu dokumenty szkolne, w tym dzienniki. Według definicji słownikowej dziennik lekcyjny (klasowy, szkolny) to „księga, w której nauczyciel odnotowuje obecność uczniów, temat, stopnie oraz uwagi na temat zachowania się uczniów” (Słownik języka polskiego 2025). Jest to podstawowy dokument informujący o przebiegu procesu nauczania w szkołach wszystkich typów w danym roku szkolnym, a jego prowadzenie należy do ustawowego obowiązku placówki oświatowej (Rozporządzenie 2014). Dzienniki lekcyjne mają format ściśle określony przepisami ministerstwa właściwego dla spraw oświaty i wychowania oraz obowiązujący dla danego typu szkół na terenie całego kraju. Zastosowany formularz stanowi odzwierciedlenie nie tylko obowiązującego w określonym czasie prawa oświatowego, ale również ustroju politycznego, sytuacji kulturowej, społecznej czy demograficznej (Kandybowicz 2018). Dzienniki nie są jednak zaliczane do materiałów archiwalnych (mają kategorię B5; zob. Klasyfikacja 2011), co skutkuje ich utylizacją po określonym czasie.

DZIENNIKI LEKCYJNE SZKOŁY W MYDLICIE W ZASOBACH MUZEUM OŚWIATY POMORSKIEJ

W związku z nietrwałością dzienników szkolnych rzadko można mieć do nich dostęp po latach. Tym bardziej należy docenić te egzemplarze, które zachowały się do naszych czasów. Tak stało się w przypadku dzienników szkolnych z lat 1946–1976 z wiejskich szkół podstawowych pod Bytowem – w Bukowie i Mydlicie, pozyskanych od darczyńców (od córki dawnego kierownika szkoły) przez Muzeum Oświaty Pomorskiej w Gdańsku (Golly-Nowak 2015)¹. Tworzą one kolekcję składającą się z 38 tomów i stanowią ciekawą dokumentację czasów, w których powstały. Zapisane w dziennikach informacje o tematach lekcji, uroczystościach, obecnościach i nieobecnościach uczniów i nauczycieli (z różnych przyczyn, np. na skutek epidemii odry), niecodziennych wydarzeniach i wizytach, kreślą realny, żywy obraz życia szkolnego w tamtych latach.

Dzienniki zachowały się w dobrym stanie i obejmują głównie dokumenty sporządzane dla klas młodszych (łączone oddziały I–II, II–III, III–IV). Tylko cztery egzemplarze obejmują klasę V, brak natomiast dzienników wyższych oddziałów, ponieważ szkoła nie obejmowała nauczaniem uczniów starszych².

MYDLITA – CHARAKTERYSTYKA MIEJSCOWOŚCI

Mydlita (Mëdlëta, niem. Buchwalde; zob. www1) to wieś kaszubska w Polsce, położona w województwie pomorskim, w powiecie bytowskim, w gminie Czarna Dąbrówka, na pograniczu Pojezierzy Kaszubskiego i Bytowskiego. Wieś jest siedzibą sołectwa Mydlita. W latach 1975–1998 należała administracyjnie do województwa słupskiego (Wikipedia 2025).

¹ Muzeum Oświaty Pomorskiej powstało w 1991 roku przy Pedagogicznej Bibliotece Wojewódzkiej (PBW) w Gdańsku w oparciu o zbiory historyczne gromadzone w PBW od lat 70. XX wieku (tzw. zbiory specjalne – historyczne). Działalność Muzeum wyznaczają dwa główne cele: gromadzenie pamiątek edukacyjnych regionu oraz popularyzacja historii Pomorza, a zwłaszcza historii oświaty pomorskiej. Zbiory historyczne pozyskiwane są przez bibliotekę głównie z darów przekazywanych przez prywatne osoby, związki zawodowe i stowarzyszenia, a także biblioteki, placówki oświatowe, archiwa i inne instytucje. W przypadku zbiorów o charakterze szeroko rozumianych dokumentów życia społecznego najwięcej darów ofiarowują emerytowani nauczyciele, którzy często zachowują wiele ciekawych pamiątek związanych z nauką własną i swoją pracą pedagogiczną. Tak właśnie pozyskano zbiór dzienników ze szkoły w Mydlicie. Znajdują się one w zasobach Wydziału Zbiorów Specjalnych Pomorskiej Biblioteki Pedagogicznej im. Gdańskiej Macierzy Szkolnej w Gdańsku.

² Informacje na temat funkcjonowania szkoły pozyskałam z rozmowy z panią Marią Jaszewską z Mydlity, córką wieloletniego kierownika tamtejszej szkoły. To właśnie ona przekazała dzienniki, jak również elementy wyposażenia szkoły Muzeum Oświaty Pomorskiej.

Z dzienników szkolnych z lat powojennych wynika, że szkoła w Mydlicie była małą placówką oświatową, a dzieci uczyły się w łączonych klasach (jedna klasa obejmowała od 7 do 13 uczniów), przy czym liczba uczniów w ciągu roku szkolnego nie była stała ze względu na migracje ludności w tamtych czasach. Jako zawód rodziców wpisywany do dziennika najczęściej widniał zapis: rolnik³. Kadre pedagogiczną tworzyło 1–2 nauczycieli, przy czym ich rotacja była zauważalna (świadczą o tym wpisy coraz to nowych nazwisk nauczycieli w dziennikach).

WALKA O NOWĄ MENTALNOŚĆ W MYDLICKIEJ SZKOLE NA TLE ÓWCZESNEJ POLITYKI OŚWIATOWEJ

Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956 była istotnym czynnikiem kształtowania świadomości społeczeństwa oraz środkiem służącym „urabianiu” uległości młodego pokolenia wobec narzuconego przez władze partyjno-państwowe porządku społeczno-politycznego (Brodala, Lisiecka, Ruzikowski 2001; Rozmarynowski 2024). Według odezwy Ministerstwa Oświaty z 1945 roku szkoła miała stać się miejscem tworzenia „nowego człowieka”:

Demokracja gospodarcza i polityczna, aby stała się silna i zdrowa, musi oprzeć się na świątym narodzie. Wyzwalając człowieka z więzów gospodarczego i politycznego ucisku, trzeba go wyzwolić z pęt ciemnoty, trzeba przez oświatę i wychowanie dać mu rzeczywiste prawo sprawiedliwego startu w życiu. To olbrzymie zadanie wychowania dla nowej rzeczywistości nowego człowieka stoi przed szkołą polską.

Należało zatem zerwać z dziedzictwem oświatowym II Rzeczypospolitej, podporządkować działalność edukacyjną aktualnym planom politycznym i gospodarczym oraz wyprowadzić z nich podstawowe cele nauczania i wychowania, jakimi stały się propagowanie sojuszu z ZSRR i udział w procesie kolektywizacji. Przebudowie świadomości uczniów miały służyć zmiany w programach nauczania i określone działania wychowawcze. Kluczowy dla kierunku przemian stał się Ogólnopolski Zjazd Oświatowy, który odbył się w dniach 18–22 czerwca 1945 roku w Łodzi. Jego celem było poddanie pod dyskusję nowych zasad organizacyjnych i programowych szkoły, nowych ideałów wychowawczych oraz ustalenie sposobu likwidacji skutków wojny w szkolnictwie. W myśl ustaleń Zjazdu naukę oparto w zasadzie na programach obowiązujących w 1939 roku, dołączając jednak elementy materializmu i marksizmu. Postulowano m.in. wprowadzenie

³ Po uruchomieniu we wsi spółdzielni produkcyjnej pojawiają się zapisy poświadczające zatrudnienie w tej instytucji.

przedmiotu „Nauka o Polsce i świecie współczesnym”, w nauczaniu historii – dodanie zagadnień postępowych tradycji ruchu robotniczego i osiągnięć komunizmu, w nauce literatury zaś – radzieckich lektur. Dzieci od najmłodszych lat miały obcować z czarno-białym obrazem świata – świata tłumaczonego w duchu walki klas, nienawiści i pogardy dla poglądów „reakcyjnych” i „idealistycznych”, zgodnie z radziecką perspektywą przedstawiania dziejów Polski.

Kolejnym kamieniem milowym na drodze formowania „nowego człowieka” stała się reforma oświatowa przeprowadzona w 1948 roku. Jej założenia i związane z nią programy wychowawcze i programy nauczania stawiały sobie za cel ukształtowanie jednostki o nowej świadomości, akceptującej nową ideologię i popierającej nowy porządek społeczny. Podstawowymi cechami konstytuującymi nowego człowieka miały być: wysoki poziom ideowy, świadomość klasowa, patriotyzm ludowy i internacjonalizm, moralność socjalistyczna, myślenie i działanie kolektywne (Grzybowski 2013: 60–64; Radziwiłł 1981: 9–19).

Ówczesny minister oświaty Stanisław Skrzeszewski apelował o dostosowanie programu szkoły do nowego okresu historycznego. W swoim wystąpieniu na naradzie aktywu oświatowego Polskiej Partii Robotniczej (PPR) krytykował wypaczenia i nieprawidłowości polityczne i ideologiczne występujące w programach nauczania, a w podręcznikach piętnował treści zawierające „błędy prawicowe, nacjonalistyczne i nastawienie obce ideologii proletariackiej” (*Głos Ludu* 1948: 3). Z kolei na Kongresie Zjednoczeniowym w grudniu 1948 roku postulował dokonanie radykalnego zwrotu w upolitycznianiu szkoły poprzez eksponowanie spraw politycznych w pracy wychowawczej. Zapowiedział oparcie wychowania dzieci na wzorcach działaczy rewolucyjnego ruchu robotniczego, walkę z nacjonalizmem i szowinizmem w programach i podręcznikach, kształtowanie naukowego światopoglądu oraz korzystanie z doświadczeń pedagogiki radzieckiej. Twierdził, że uczeń będzie musiał zrozumieć pojęcie klasy i walki klasowej, wyzysk w ustroju kapitalistycznym, istotę niebezpieczeństwa imperiaлизmu, podstawowe cechy ustroju socjalistycznego i jego przewagę nad ustrojem kapitalistycznym (*Nowa Szkoła* 1949: 73–74).

Efektom tych poglądów stało się umieszczenie w każdym z programów szkolnych – niezależnie od przedmiotu – zapisów określających jako cel kształcenia „kształtowanie naukowego poglądu na świat, opartego na fundamencie współczesnych osiągnięć materializmu dialektycznego i historycznego” oraz „kształtowanie moralności socjalistycznej; wychowanie w szczerym ludowym patriotyzmie i internacjonalizmie, w socjalistycznym stosunku do własności społecznej, do pracy i do twórczej myśli naukowej (...), w humanizmie socjalistycznym, i umiejętności życia w kolektywie, w świadomej dyscyplinie” (Mauersberg, Walczak 2005: 207).

Odbiciem tendencji panujących w oświacie stały się rozkłady materiału nauczania. Według zaleceń władz w zakresie nauczania języka polskiego należało dążyć do wydobywania antyniemieckich akcentów oraz uwypuklenia krzywdy i walki klasowej. Polecano wplatać w treści edukacyjne wątki folkloru rosyjskiego, obraz pozytywnego wizerunku sił antykapitalistycznych, rewolucyjnego ruchu robotniczego, międzynarodowego ruchu komunistycznego, a także wzmocnić problematykę zjednoczenia partii robotniczych i młodzieży, współzawodnictwa pracy, sensu walki klasowej, planu gospodarki narodowej, narodzin „nowego człowieka”. Potwierdzeniem słuszności tych działań miały być przykłady zakończonych sukcesem analogicznych działań w ZSRR. Nauczanie literatury opierano na wzorcach marksistowskiej ideologii, z uwzględnieniem literatury radzieckiej, a nauczanie historii – na zasadach materializmu historycznego. Jako wyraz toczzonej walki klasowej wydobywano wątki plebejskie, ludowe, mieszczańskie, opisywano awans społeczny chłopów, robotników i ich dzieci. Karierę robiły takie słowa jak: *elektryfikacja, radiofonizacja, mechanizacja rolnictwa* itd. (Mach 2010; Sienko 2022).

Widać to także w dokumentacji szkoły w Mydlicie, która ściśle podporządkowała się zaleceniom władz, a batalia o przebudowę mentalności młodego pokolenia objęła w niej (tak jak w innych szkołach z tego okresu) dobór materiału nauczania, zakres treści planów wychowawczych i tematykę uroczystości szkolnych, a także nasilającą się laicyzację życia szkolnego.

I tak w roku szkolnym 1950/51 w rozkładzie materiału z języka polskiego dla klasy I–II pojawiły się zapisy: *Obrazki z życia dzieci w ZSRR, Wzajemna pomoc i przyjaźń żołnierzy polskich i radzieckich w ostatniej wojnie z najeźdźcą hitlerowskim, Święto 1 Maja, Czerwony sztandar – godło wszystkich ludzi pracy*. Z notatek w dzienniku lekcyjnym wynika, że nauczyciel w tej klasie prowadził z dziećmi uświadamiające pogadanki: *Opieka sierot [brzmienie dosłowne] w Polsce Ludowej (i przed wojną – porównanie), Biedne dzieci przed wojną a obecnie w Polsce Ludowej, Nasi koledzy w ZSRR*. Wiele czasu poświęcano uroczystościom z okazji 1 Maja (można było odnieść wrażenie, że ów dzień był najważniejszym świętem państwowym), rozmawiano też z uczniami o obchodach święta ludowego i na temat pokoju. Na lekcjach polskiego dzieci poznawały życiorysy prezydenta Bolesława Bieruta i marszałka Konstantego Rokossowskiego.

W porównaniu z poprzednimi latami w roku szkolnym 1951/52 indoktrynację na lekcjach języka polskiego uprawiało się (jeżeli tak można powiedzieć) w sposób bardziej zaplanowany i systematyczny. W rozkładzie materiału dla klasy III–IV umieszczono tematy do zrealizowania w poszczególnych miesiącach. Można je podzielić na następujące grupy:

- rocznicowe: *Rocznica śmierci Lenina, Rewolucja październikowa, 1 Maja, 9 Maja*;

- okolicznościowe: *Plan sześćioletni, Projekt konstytucji PRL, Miesiąc przyjaźni polsko-radzieckiej, Żołnierz polski – nasz obrońca i przyjaciel*;
- personalne: *Przywódcy narodu polskiego ob. Prezydent i Marszałek, Józef Stalin – Chorąży pokoju, Marszałek Stalin – zwycięski wódz w wojnie z hitleryzmem i obrońca pokoju, Przyrodnik radziecki Miczurin*;
- społeczno-ekonomiczne: *Opieka nad dzieckiem robotniczym i wiejskim, Jak żyją dzieci w Związku Radzieckim, Oświecenie mieszkań dawniej i dziś, Życie dzieci w krajach kapitalistycznych i demokracji ludowej, Co wytwarzamy w naszych fabrykach, Fabryki własnością narodu, Obrazki z nowoczesnej fabryki (warunki życia, świetlica, żłobek, biblioteka), Wiejskie spółdzielnie produkcyjne, PGR⁴*.

Było to zgodne z programem socjalistycznej rewolucji kulturalnej, który zakładał m.in. upowszechnienie światopoglądu lewicowego i przemianę społecznej świadomości historycznej, prowadzącej do uwypuklenia wątków tradycji specjalnie cennych z punktu widzenia socjalistycznej przemiany ustrojowej (Jarosiński 1999: 16–17).

Przegląd zapisów w dziennikach z roku szkolnego 1952/53 wskazuje na umacnianie się tendencji do coraz gwałtowniejszego atakowania umysłów uczniów treściami ideologicznymi. Im wyższa klasa, tym mocniej program języka polskiego nasycano propagandą. Każdy miesiąc był pod tym względem precyzyjnie zaplanowany, a za realizację zadań ideologiczno-wychowawczych nauczyciel odpowiadał przed władzami oświatowymi (Potyrała 1991)⁵.

Równie silnej indoktrynacji jak na lekcjach języka polskiego uczniowie poddawani byli na lekcjach historii. Ówczesne tematy zajęć w klasie III–IV formułowano w następujący sposób: *Rzeczpospolita burżuazyjna w obozie imperializmu i interwencji przeciw Republice Radzieckiej* (mowa oczywiście o wojnie polsko-bolszewickiej), *Walka klasy robotniczej i chłopów przeciw faszyzacji Polski, ZSRR buduje zręby socjalizmu*. Dzieci uczyły się też o korzeniach partii komunistycznej w Polsce i w Związku Radzieckim oraz o polityce imperialnej państw zachodnich.

Apogeum upolitycznienia treści nauczania stanowi pamiętny marzec 1953 roku, a zwłaszcza dni następujące po śmierci Stalina. W dniu 9 marca w klasie III–IV na języku polskim odbyła się rozmowa z dziećmi na temat życia i działalności Stalina, na historii – słuchanie transmisji z uroczystości jego

⁴ Zapisy w dzienniku powielały treści z instrukcji programowej dla 11-letnich szkół ogólnokształcących na rok szkolny 1951/52 (Ministerstwo Oświaty 1951).

⁵ Świadczą o tym zapisy w dziennikach informujące o wyjazdach nauczycieli na szkolenia aktywu partyjnego. Zorganizowaniem i pokierowaniem samokształceniem ideologicznym nauczycieli zajął się Związek Nauczycielstwa Polskiego. Samokształcenie miało charakter obowiązkowy, lekturę i tematykę określał „Głos Nauczycielski” (por. Kosiński 2000; Woźniakowski 1982).

pogrzebu, lekcję śpiewu przeznaczono na oglądanie i czytanie „Płomyczków” o Stalinie, a podczas lekcji rysunków wykonywano wianki dla „Chorążego pokoju”. Następnego dnia na języku polskim opracowywano czytanke „Wierność słowu”, także poświęconą Stalinowi.

Instrukcja ministerialna z dnia 21 maja 1947 roku dotycząca organizacji roku szkolnego zobowiązywała rady pedagogiczne, aby w planach pracy wychowawczej uwzględniano zdobycie przez dzieci i młodzież światopoglądu marksistowsko-leninowskiego. Z kolei uchwała KC PPR z 1948 roku, wyznaczając polskiej oświacie nowe cele edukacyjne i kierunek ku socjalizmowi, postulowała, by m.in.

przekształcając szkołę polską na instrument wychowania naszej dziatwy i młodzieży do socjalizmu, w pracach programowych stale uwzględniać i z roku na rok korygować i uzupełniać treści (...). Obecnie np. należy uwzględnić w szerokim zakresie zagadnienia związane z walką klasową na wsi, z wysiłkami naszego państwa, by dźwignąć wieś z wiekowego zacofania technicznego i kulturowego, ze sprawą rozrostu spółdzielczości na wsi, z kwestią stopniowego przedstawienia jej drobnoustrojowej gospodarki na zespołową, społeczną. (Wytyczne 1999: 356)

Zapisy z mydlickich dzienników w pełni realizują te wskazania. Ówczesne szkolne plany wychowawcze utrzymane były w typowo marksistowskiej stylistyce „walki” i obejmowały m.in. „walkę o pokój”, „walkę o plan sześćioletni” oraz „walkę o wyniki nauczania”. Jeden z nauczycieli obok tych pozycji w planie wychowawczym klasy I–II umieścił zadanie: „Rozbudzić szacunek do przywódców Partii i Rządu Polski Ludowej”.

Szczegółowe rozkłady pracy wychowawczej i wykazy uroczystości szkolnych upowszechniały nowy kalendarz obywatelski (podobnie jak np. „Płomyczki” z tamtych lat; zob. Jarosiński 1999: 278–279). I tak w październiku i listopadzie 1950 roku w szkole urządzono wieczornicę „Pieśń i poezja radziecka” oraz akademię w rocznicę rewolucji październikowej, obchodzono rocznicę bitwy pod Lenino poprzez pogadanki klasowe i gazetki ściennie, pamiętano też o rocznicy Komsomołu. Grudzień przeznaczony był na upowszechnianie założeń planu sześćoletniego oraz obchody rocznicy urodzin Stalina. W nowym roku planowano urządzenie akademii w rocznicę śmierci Lenina, wieczornic związanych z Dniem Armii Radzieckiej i Międzynarodowym Dniem Kobiet oraz akademii ku czci Światowej Federacji Młodzieży Demokratycznej. Oczywiście nie mogło zabraknąć uroczystych obchodów święta 1 Maja. Pod koniec roku szkolnego świętowano Tydzień Oświaty Książki i Prasy oraz Międzynarodowy Dzień Dziecka. Ważnym punktem programu wychowawczego stało się także „podsumowanie walki o wyniki nauczania”. Niekiedy zapisy w dzienniku ocierają się o groteskę,

co obrazuje choćby informacja o powołaniu w tej małej wiejskiej szkole Ligi do walki z rasizmem.

Nasilająca się laicyzacja daje o sobie znać w postaci usuwania religii jako przedmiotu szkolnego (który zaraz po wojnie był nauczany w szkole) oraz zastępowania kalendarza katolickiego nowym kalendarzem obywatelskim, eksponującym wydarzenia związane z klasą robotniczo-chłopską, historią ruchu komunistycznego czy postaciami ważnymi dla lewicowej ideologii. Nowi bohaterowie komunistycznej propagandy, z jakimi uczniowie zapoznawali się na lekcjach, apelach i akademiach, mieli zawładnąć umysłami młodych ludzi i stać się dla nich wzorcami do naśladowania według porządku „świeckiej hagiografii”. Zabiegi te spotykały się jednak z oporem miejscowej ludności, o czym mogą świadczyć zapisy w dziennikach informujące o nieobecności dzieci w dniach, w których przypadały zniesione święta kościelne: „Z powodu nieobecności dzieci zajęć nie było” (2.11.1951, 22.05.1952, 8.12.1952, 2.02.1953); „Słaba frekwencja z powodu rzekomego święta kościelnego” (8.12.1954 – obecnych 3 na 17 uczniów; 2.02.1955 – obecnych 4 na 16 uczniów); „Klasa V nie przyszła do szkoły z powodu rzekomego święta” (2.11.1954).

Problem laicyzacji szkolnictwa był konsekwencją realizacji założeń polityki oświatowej w nowych realiach ustrojowych Polski, a podejmowane w tym kierunku działania wpisywały się w scenariusz kształtowania „nowego człowieka” – wyzwolonego od ciemnoty i przesądów, z jakimi utożsamiano wiarę. Jak pisze Anna Radziwiłł (1996: 333), „hasło upowszechniania światopoglądu naukowego w założeniu miało doprowadzić do zwalczania światopoglądu religijnego, a konkretniej wpływów Kościoła katolickiego”. Kreowano zatem nowy model wychowawczy, daleki od chrześcijańskich wartości i obyczajów. Miał on powolny wpływ na społeczność wiejską, bo wpisy o nieobecności uczniów podczas zniesionych świąt kościelnych występowały w dziennikach coraz rzadziej, a frekwencja się wyrównywała.

UKRYTY PRZEKAZ W ZAPISKACH UMIESZCZONYCH W DZIENNIKACH SZKOLNYCH Z MYDLITY

Tak jak można mówić o ukrytym programie szkolnym, czyli o tym, czego mimowolnie uczy szkoła (Żłobicki 2002), tak też można znaleźć drugie dno zapisów zawartych w omawianych dziennikach. Tu wielka historia przeplata się z codziennością i ujawnia, że są sprawy ważniejsze niż lekcje. Zajęcia szkolne nie odbywały się choćby z powodów zaangażowania społeczności szkolnej w bieżące wydarzenia społeczno-polityczne:

- „Wiec przedwyborczy w Bytowie” (15.01.1947);

- „Akademia uroczysta na cześć połączenia się obu bratnich partii P.P.R.-u i P.P.S-u” (15.01.1948);
- „Uroczystość Kongresu Zjednoczeniowego. Wysłuchanie audycji radiowej” (15.12.1948);
- „Zebranie organizacyjne podstawowej organizacji P.Z.P.R.” (7.01.1949);
- „Powszechny Spis Ludności” (2–6.02.1951);
- „Przeprowadzenie masówki w związku z utrwaleniem granicy na Odrze i Nysie” (27.01.1951).

Były też inne przyczyny braku lekcji w szkole:

- „Czyszczenie boiska i obejścia szkolnego jako czyn 1-szo majowy” (29.04.1948);
- „Wybieranie ziemniaków u ob. Lisa Józwa” (8.10.1948);
- „Szczepienie przeciwgruźlicze” (21.06.1951);
- „Wykopki w PGR Mydlita” (15–30.10.1951);
- „Poszukiwanie stonki” (11.09.1952);
- „Sadzenie ziemniaków w spółdz. produkc. w Mydlicie” (26.05.1953).

Według Kazimierzy Jaworskiej (2014: 191) „organizowane nieustannie apele, akademie, capstrzyki, «czyny społeczne» (sadzenie drzew, porządkowanie parków, niszczenie stonki ziemniaczanej, którą rzekomo Amerykanie zrzucali z samolotów) zawsze nawiązywały do kwestii ideologicznych. Tym samym stanowiły istotne narzędzie służące do indoktrynowania młodego pokolenia”.

ZAKOŃCZENIE

Zdaniem Krzysztofa Kosińskiego (2000: 313) „życie codzienne w szkołach warto badać jakby na dwóch płaszczyznach. Z jednej strony należy przyglądać się działaniom władzy, które miały tę szkolną codzienność przeobrazić, z drugiej – istotna wydaje się obserwacja, jak i na ile zmieniała się ta codzienność”. Codziennosc odzwierciedlona w dziennikach szkoły w Mydlicie ujawnia, jak istotny wpływ na funkcjonowanie tej małej wiejskiej społeczności szkolnej wywierały założenia ówczesnej polityki oświatowej, a „wielka” historia wpływała na przebieg procesu dydaktycznego. Aktywność uczniów miała być podporządkowana postulatowi przemiany mentalności młodego pokolenia w duchu socjalistycznym, zarówno w obszarze treści nauczania, jak i w sferze wychowawczej oraz idei tworzenia „nowego człowieka”, co skrupulatnie wcielano w życie. Należy jednak zwrócić uwagę, że zapisy w dziennikach pokazują także – dość nieoczekiwanie i w sposób na pewno niezamierzony – sytuacje wskazujące na ścieranie się „nowego” i „starego”. Z jednej strony widać bowiem bardzo wyraźną tendencję do nadawania kształceniu i wychowaniu uczniów wymiaru ideologicznego

i zaostrzania działań propagandowych, z drugiej zaś daje się zauważyć (oczywiście dokumentowany w śladowym stopniu) opór dzieci chłopskich wobec takiej polityki edukacyjnej. Symptomatyczne jest choćby bojkotowanie przez uczniów lekcji odbywających się w dni zniesionych świąt kościelnych.

Jak pisze Jaworska (2014: 193),

polityka oświatowa realizowana w Polsce w latach 1944–1956 miała na celu wdrożenie nowego systemu szkolnego, umożliwiającego wykształcenie i wychowanie nowego pokolenia w pełni akceptującego nowy ustroj, nowe granice państwowe oraz nowe sojusze. Aby wprowadzać założone cele, zastosowano wiele zabiegów propagandowych i pod pretekstem szczytnych haseł brutalizowano ówczesną rzeczywistość szkolną. Proces nachalnej indoktrynacji przerwały wydarzenia polityczne, przede wszystkim XX Zjazd KPZR (luty 1956 roku), który obnażył faktyczne dokonania Stalina, oraz śmierć Bolesława Bieruta umożliwiającą polskim komunistom zmianę dotychczasowego kursu politycznego w październiku 1956 roku.

Tę „odwilż” widać również w zapisach zachowanych w mydlickich dziennikach. Stopniowo odstępowano choćby od kultu jednostki i ciągłego nawiązywania do ZSRR. Tym samym oświata (i ta w wymiarze makro, i ta w wymiarze mikro) wchodziła w nowy etap.

BIBLIOGRAFIA

- Brodala, M., Lisiecka, A., Ruzikowski, T. (2001). *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Głos Ludu (1948). Musimy dostosować program szkoły do nowego okresu historycznego. *Głos Ludu*, (304), 3.
- Golly-Nowak, M. (2015). Historyczne kolekcje w Pedagogicznej Bibliotece Wojewódzkiej im. Gdańskiej Macierzy Szkolnej w Gdańsku. W: A. Fludy-Krokos, B. Janik (red.), *Kolekcje w zbiorach bibliotek pedagogicznych* (s. 32–48). Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP.
- Grzybowski, R. (2013). *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Instrukcja (1947). Instrukcja Ministerstwa Oświaty z dnia 21 maja 1947 roku (Dz.Urz. Min. Ośw. 1947, nr 6, poz. 134).
- Januszewska, E., Kulesza, M., Kwiatkowski, M., Odrowąż-Coates, A., Perkowska-Klejman, A., Wiatr, M. (2015). W poszukiwaniu teorii szkoły. *Pedagogika Społeczna*, (3), 89–112.
- Jaroński, Z. (1999). *Nadwiślański socrealizm*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.

- Jaworska, K. (2014). Realizacja założeń polityki oświatowej w Polsce w latach 1945–1956. Główne zagadnienia. *Wrocławski Przegląd Teologiczny*, 22(1), 183–194. DOI: 10.52097/wpt.2779
- Kandybowicz, A. (2018). Druki szkolne w zasobach archiwalnych. *Dzienniki lekcyjne z lat 1946–1967. Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne*, (2), 65–81.
- Klasyfikacja (2011). *Przykładowa klasyfikacja i kwalifikacja dokumentacji szkoły (placówki oświatowej) w formie jednolitego rzeczowego wykazu akt*. <https://www.archiwa.gov.pl/wp-content/uploads/2022/05/Przykladowa-klasyfikacja-i-kwalifikacja-dokumentacji-ze-szkol-2011.pdf>
- Kosiński, K. (2000). *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Mach, E. (2010). *Rozwój i transformacja polskiego szkolnictwa po II wojnie światowej*. https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/60949/mach_rozwoj_i_transformacja_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Mauersberg, S., Walczak, M. (2005). *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej (1944–1956)*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne Zarząd Główny.
- Ministerstwo Oświaty (1951). Instrukcja programowa dla 11-letnich szkół ogólnokształcących na rok szkolny 1951/52. Warszawa.
- Nowa Szkoła (1949). Przemówienie Ministra Oświaty dr Stanisława Skrzeszewskiego. *Nowa Szkoła*, (5–6), 73–74.
- Odezwa (1945). Odezwa Ministerstwa Oświaty z 1945 roku (Dz.Urz. Min. Ośw. 1945, nr 3).
- Okoń, W. (2001). Szkoła. W: *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Potyrała, B. (1991). Środowisko nauczycielskie w pierwszym powojennym dziesięcioleciu. *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 3–4, 149–167.
- Radziwiłł, A. (1981). *Ideologia wychowawcza w Polsce w latach 1948–1956 (próba modelu)*. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza „Nowa” 2.
- Radziwiłł, A. (1996). Model ideologii wychowawczej w latach 1948–1956. Próba rekonstrukcji i analizy. W: B. Otwinowska, J. Żaryn (red.), *Polacy wobec przemocy 1944–1956* (s. 315–349). Warszawa: Editions Spotkania.
- Rozmarynowski, M. (2024). *Ideał budowniczego socjalizmu oraz praktyka wychowawcza socjalistycznej szkoły z lat PRL w świetle założeń programowych oraz w dyskursie jej byłych uczniów*. Nieopublikowana praca doktorska. Uniwersytet Gdański.
- Rozporządzenie (2014). Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 29 sierpnia 2014 r. w sprawie sposobu prowadzenia przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki dokumentacji przebiegu nauczania, działalności wychowawczej i opiekuńczej oraz rodzajów tej dokumentacji (Dz.U. 2014, poz. 1170).
- Sienko, M. (2002). *Polonistyka szkolna w gorsecie ideologii. Dyskusje wokół wychowania literackiego w latach 1944–1989*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP.
- Słownik języka polskiego (2025). *Dziennik lekcyjny*. <https://sjp.pwn.pl/slowniki/dziennik%20lekcyjny.html>
- Wikipedia (2025). *Mydlita*. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Mydlita>

Woźniakowski, W. (1982). *Było tak i siak. Wspomnienia nauczyciela 1945–1950*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.

www1. http://pom-wpru.kerntopf.com/ortedetails/ort_buchwalde.htm

Wytoczne (1999). Wytoczne z 1948 r. dla pracy nad programami nauczania. Departament Reformy Szkolnictwa Ministerstwa Oświaty 108/4. W: S. Mauersberg, M. Walczak (red.), *Oświata polska 1944–1948*. Cz. 1. Warszawa: PTP.

Żłobicki, W. (2002). *Ukryty program edukacji. Między niewiedzą a manipulacją*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

UMCS